

БАЗОВІ КОНЦЕПТИ ТРИПТИХА Р. МУЗИЛЯ “DREI FRAUEN”

У статті розглянуто поняття базових концептів у національній концептосфері та в художньому тексті, досліджено методи їх виділення та визначено базові концепти в ідіостилі Р. Музиля на прикладі трьох близьких за тематикою новел. Базові концепти в індивідуально-авторському розвитку представляють опозиції.

Ключові слова: художній текст, базовий концепт, ідіостиль, авторський концепт, когнітивна лінгвістика.

Базові або ключові концепти в системі лінгвокультури є не достатньо дослідженим об'єктом у розвідках з когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології, в яких спостерігається відсутність єдиної термінології для їх позначення. Зокрема, вони отримують назви “концептуальні домінанти” – у монографії А.М. Приходька, “константи культури” – у Ю.С. Степанова, в працях В.І. Карасика – “культурні або ціннісні домінанти”, С.Г. Тер-Мінасова позначає їх як “ключові слова”, А.Д. Шмельов, А.А. Залізняка та І.Б. Левонтина в колективній праці позначають їх як “ключові концепти”. Серед зарубіжних дослідників цією проблемою займається А. Вежбицька, в термінології якої концептуальні домінанти – це “ключові слова культури”, Б. Нусс вивчає концептуальні домінанти німецької картини світу.

Згідно з думками зазначених мовознавців, базові концепти, або концептуальні домінанти подаються як ціннісні домінанти та представляють найбільш ціннісні змісти лінгвокультури, формують культуру, впливають на оцінку навколишнього світу та поведінку людини [10, с. 166]. Вони вербалізуються в мові як ключові слова [7, с. 10]. Аналізуючи їх семантику, можна вивчити особливості національного характеру певного народу [5, с. 13–38], визначити “ключову” для певної мови ідею. Домінантні концепти через посередництво ключових слів нав'язують мовцєві певні стереотипи мислення та поведінки, характерні для цієї культури [7, с. 11].

Останнім часом спостерігається підвищення інтересу до базових концептів, або концептуальних домінант у художньому тексті (дослідження Я.О. Бондаренко, С.Г. Буданової, Л.А. Ісаєвої, Ю.М. Фокіної, колективна праця Л.Г. Бабенко, І.О. Васильєва, Ю.В. Казаріна тощо). У теорії художнього тексту це явище також не отримало єдиної назви. Так, Л.Г. Бабенко зі співавторами називають їх базовими концептами тексту, Ю.М. Фокіна – домінантними концептами, а Л.А. Ісаєва та С.Г. Буданова використовують назви “ключові концепти” і “базові концепти” синонімічно.

Кількісний та якісний склад базових концептів художнього тексту не є тотожним базовим концептам картини світу народу. Вони можуть частково збігатися, оскільки авторська модель світу являє собою уявлення автора про світ, по-перше, як представника універсуму, по-друге, як носія культури певної народності, і, по-третє, індивідуальні уявлення як особистості [13, с. 389]. Таким чином, як зазначають Л.А. Ісаєва та С.Г. Буданова, “концепти художнього тексту формуються на основі поєднання універсальних та індивідуальних уявлень”, а це означає, що концепти художнього тексту, як і загальної картини світу, можна розподілити за характером суб'єкта-носія на “універсальні” (загальні, колективні, етнічні) та “авторські” (індивідуальні) [8, с. 143].

За значущістю у структурі художнього тексту виділяють ключові, або базові та “периферійні” концепти [8, с. 143]. Базові концепти “становлять ядро індивідуально-авторської художньої картини світу, втіленої в окремому тексті чи в сукупності текстів одного автора” [3, с. 82], тобто дають змогу вивчити світосприйняття творчої особистості.

Визначати базові концепти в художньому просторі прийнято за певними принципами. По-перше, досліджують елементи тексту, які мають функцію організації змісту, заголовки, повтори в тексті [16, с. 41–43, с. 142–144], тобто встановлюють частотність уживання слів-репрезентантів концепту, яка свідчить про його “значимість в представленні домінантних смислів” [4, с. 19]. Повторюватися може як одна лексема, так і її синоніми (узуальні або контекстуальні), деривати [15, с. 200]. Наявність великої периферії в концептуальному полі з ядром свідчить також про домінантність концепту, який є ядром поля [15, с. 202; 1, с. 86–87]. Крім того, на домінантність концепту вказують особливості мови твору: мовні аномалії, авторські неологізми, різноманітні стилістичні прийоми, властиві саме цьому авторові [6, с. 142].

Актуальність статті визначена її когнітивною спрямованістю, підвищенням уваги когнітивної лінгвістики до вивчення концептів у художньому

тексті; дослідженням індивідуально-авторської картини світу та її місця серед типологічно близьких картин світу інших письменників. Це дасть змогу зрозуміти зміст і мету творчості письменника, порівняти індивідуально-авторські базові концепти тексту з ключовими концептами епохи та виявити різницю між ними.

Метою статті є виявлення базових концептів у творчому просторі австрійського письменника першої третини ХХ ст. Роберта Музиля.

Матеріалом дослідження послужили тексти трьох новел "Tonka" ("Тонка"), "Grigia" ("Гридія") та "Die Portugiesin" ("Португалка").

Дослідження базових концептів у творчості Р. Музиля на матеріалі трьох новел можливе з таких причин. По-перше, як зазначають дослідники, весь творчий доробок письменника являє собою єдине ціле з погляду стилю, змісту, світосприйняття, в якому уже перший твір "Die Verwirrungen des Züglings Tzschigaja" ("Душевні смуті вихованця Терлеса") показує концептуальну єдність його творів, яка поступово розвивалася та досягла повного розкриття в останньому романі "Der Mann ohne Eigenschaften" ("Людина без якостей") [9, с. 28]. Найвищої точки розвитку ідіостиль Музиля досяг у новелі "Tonka" [17, с. 160], яка входить до триптиха "Drei Frauen" ("Три жінки"), що містить три новели про долю трьох жінок, котрі концептуально пов'язані між собою. Крім того, твори, що входять до певного циклу, епопеї тощо, не є ізольованими один від одного, вони характеризуються "ієрархічними, а не виключними відношеннями" [11, с. 92], які виявляються в переході концептів з одного твору до іншого, їх повторенні.

По-друге, кожний художній текст певного автора входить до індивідуально-авторської парадигми, є її складовою [11, с. 86], тому вся творчість письменника являє собою єдиний концептуальний простір, який реалізує індивідуально-авторську картину світу. Під художньою картиною світу конкретного автора С.Б. Аюпова розуміє "художній образ дійсності, створений письменником" [2, с. 246]. Художня картина світу письменника складається з "авторських" (індивідуальних) концептів, які "акумулюють особистісні смисли" [8, с. 143] та формують ідіостиль письменника.

Проведений концептуальний аналіз трьох текстів дав можливість визначити базові концепти в ідіостилі Р. Музиля, які належать до різних типів ментальних утворень: абстрактні, предметні, емоційні. Основним прийомом визначення концептів було виявлення кількості ключових слів-репрезентантів і їх синонімів. Слід зазначити, що в кожному з трьох текстів набір концептів є однаковим, але базовими в кожному тексті стають різні концепти.

У новелі "Тонка" визначено такі базові концепти: *Mensch* (Людина), який є найбільш значущим, виходячи з кількості слів-репрезентантів (438 лексичних одиниць, далі – ЛО);

концепт *Leiden* (Страждання) – 282 ЛО; *Glyck* (Щастя) – 202 ЛО; *Gott, das Natürliche* (Бог, природне) – 197 ЛО; *Trennung, Einsamkeit* (Неєднання, самотність) – 138 ЛО; *Einigung* (Єднання) – 118 ЛО; *Haus* (Дім) – 116 ЛО; *Leben* (Життя) – 103 ЛО; *Tod* (Смерть) – 90 ЛО.

У новелі "Grigia" зазначені базові концепти розташовуються в іншому порядку за кількістю слів, які їх об'єктивують. Провідним тут також є концепт *Mensch* (Людина) – 306 ЛО; концепт *Gott, das Natürliche* (Бог, природне) – 291 ЛО; *Leiden* (Страждання) – 182 ЛО; *Leben* (Життя) – 137 ЛО; *Glyck* (Щастя) – 129 ЛО; концепти *Haus* (Дім) та *Tod* (Смерть) представлені однаковою кількістю ЛО – 109; *Einigung* (Єднання) – 100 ЛО; *Trennung, Einsamkeit* (Неєднання, самотність) – 93 ЛО.

У новелі "Die Portugiesin" основним є концепт *Mensch* (Людина) – 494 ЛО; концепт *Gott, das Natürliche* (Бог, природне) – 268 ЛО; *Einigung* (Єднання) – 205 ЛО; *Leben* (Життя) – 201 ЛО; *Haus* (Дім) – 196 ЛО; *Leiden* (Страждання) – 181 ЛО; *Tod* (Смерть) – 129 ЛО; *Trennung, Einsamkeit* (Неєднання, самотність) – 113 ЛО; *Glyck* (Щастя) – 110 ЛО.

Таким чином, базовим концептом у кожному тексті є концепт "*Mensch*". На його першорядну значущість вказують також і заголовки трьох новел: дві власні назви та одна загальна назва, яка протягом усієї оповіді виконує функцію власної. Усі ці три імені називають головних героїнь новел. Власну назву "Тонка" можна семантизувати, що допоможе виявити в тексті концептуальну сітку, або сукупність концептів тексту і їх мовних репрезентантів. Так, К. Давидовськи вказує на етимологію імені Тонка: "Лексикони надають інформацію про південноамериканське дерево *Tonkabaum*, це – *Schmetterlingsblutenbaum* [17, с. 146]. Тобто дослідник пов'язує ім'я *Tonka* з комахою *Schmetterling* (метелик) на основі того, що в тексті "Тонка", а також у трьох текстах триптиха з'являється образ або лексема *Schmetterling*. У новелі "Тонка" образ *Schmetterling* об'єктивується лексемою *Wurm* (черв'як). К. Давидовськи пов'язує ці дві лексеми значенням "розвиток", *Wurm* – це *Raupe* або *Larve* (личинка), що перетворюється у *Schmetterling* – метелика. У новелі головна героїня порівнюється з образом *Wurm*.

У новелах "Grigia" та "Die Portugiesin" вживається лексема *Schmetterling*: "*Sein altes Leben war kraftlos geworden; es wurde wie ein Schmetterling, der gegen den Herbst zu immer schwächer wird*" [19, S. 56]; *Ein Bote mit wichtiger Nachricht kam den Nahenden entgegen: noch waren die farbigen Gewänder und Federwimpel des Zugs wie ein großer Schmetterling, aber der Herr von Ketten hatte sich verändert* [19, S. 63].

Можливість такої інтерпретації та порівняння людини з комахою дослідник виводить на основі того, що в новелі "Тонка" Музіль порівнює жінку з коровою [17, S.146]. Приклади порівняння людини з твариною знаходимо також і

в новелі "Grigia": "War solch ein junges Weib beladen, so hing ihm der Blick bei den Augen heraus, und die Lippen blieben offen stehn; es trat in die Reihe, und auf das Zeichen begannen diese stillgewordenen Tiere hintereinander langsam in langen Schlangenwegen ein Bein vor das andre bergan zu setzen" [19, S. 56]. Таким чином, у новелах спостерігається, з одного боку, взаємодія концептів *Mensch* та *Gott, das Natürliche*. Крім того, метелики зазвичай живуть недовго – два-три тижні, що пов'язує між собою концепти *Mensch, Gott, das Natürliche* та *Tod*.

Якщо розглянути назву "Grigia", що є іменем головної героїні новели, то вона також, насамперед, вказує на концепт *Mensch*. Крім того, головного героя новели звать *Homo*, що у перекладі з латинської означає "людина".

У новелі зустрічаємо слово *Verwelschung*, яке має значення "асиміляція з італійським населенням". У тексті мова йде про асиміляцію німців з італійським населенням. Отже, концепт *Mensch* пов'язаний з концептом *Einigkeit* (Єднання) синонімічними зв'язками: *Verwelschung* – це *kulturelle Verflechtung* (культурне сплетіння), що означає *Mischung, Verbindung, Vereinigung, Netz*. У тексті новели є такі лексичні одиниці: *Bindung, Wiedervereinigung, gemischt*, та синонімічні їм – *Bündel, Band, Zusammengehören*, багато слів з префіксом *zusammen-* (*zusammenhängen, zusammenfliegen, zusammenscharren* та ін.), одне із значень якого – *vereinigt*.

У тексті автор надає контекстуальний синонім слову *Bindung* – *Grauen* (жах), який об'єктивує концепт *Leiden* (Страждання): "Von diesem Tag an war er von einer Bindung befreit, wie von einem steifen Knie oder einem schweren Rucksack. Der Bindung an das Lebendigseinwollen, dem Grauen vor dem Tode" [19, S. 48]. Так пов'язуються концепти *Mensch, Einigung* та *Leiden*.

У новелі "Die Portugiesin" загальна назва *Portugiesin* – це ім'я головної героїні, яке багаторазово повторюється в тексті (15 прямих включень з епітетом або без нього: *schöne Portugiesin, zauberhafte Portugiesin*; та контекстуальних синонімів: *Frau, sehr junge Frau, die junge Frau, schöne Frau, Weib, Mensch, Geschupf, Gestalt, Freundin, Gespielin, Herrin, mondndchtige Zauberin*, а також за допомогою слів, які позначають неживі істоти: "... er wartete ab und antwortete auch nicht auf das Lächeln, das sich über ihn beugte, und die zärtlichen Worte" [19, S. 74]. "... wenn sie an der Fackel oben auf der Freitreppe vorbeikamen, mißte ihr Schatten auf die Baumkronen fallen; er beugte sich rasch vor, als dies geschah, aber in den Blättern verschwammen die Schatten von selbst in einen" [19, S. 76].

Таким чином, концепт *Mensch*, закладений у заголовку, пов'язується з концептом *Tod* через лексеми *Schatten* та *mondndchtig*, з концептом *Glück* – через лексеми *zärtlich* та *Lächeln*, з концептом *Gott, das Natürliche* – через лексему *Herrin*.

Слід зазначити, що базові концепти індивідуально-авторської картини світу Р. Музіля організовані на основі опозицій: 1) *Einigung – Trennung, Einsamkeit*; 2) *Tod – Leben*; 3) *Leiden – Glück*; 4) *Mensch; Haus – Gott, das Natürliche*.

Таким чином, виділені базові концепти можуть допомогти розкрити індивідуально-авторську картину світу Р. Музіля. Перспективою дослідження є аналіз структури цих концептів та встановлення відношень між ними.

Список використаної літератури

1. Алахвердиева Л.Г. Особенности вербализации концепта "жилище" во французском языке и художественном тексте / Л.Г. Алахвердиева // Когнитивная лингвистика и вопросы языкового сознания: материалы Международной научно-практической конференции 25–26 ноября 2010 г. – Краснодар: Кубанский госуниверситет, 2011. – С. 86–88.
2. Аюпова С.Б. Структурный аспект языковой художественной картины / С.Б. Аюпова // Текст. Структура и семантика: доклады XII международной конференции. – М., 2009. – Т. 1. – С. 246–248.
3. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста: учебник / Л.Г. Бабенко, И.Е. Васильев, Ю.В. Казарин. – Екатеринбург, 2000.
4. Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуированных мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонального мовлення в сучасній американській художній прозі): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Я.О. Бондаренко; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2002.
5. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М.: Славянские культуры, 2001. – С. 13–38.
6. Джаманова Н.В. Языковые аномалии в художественном тексте как способ репрезентации концептуальной системы автора / Н.В. Джаманова // Когнитивная лингвистика и вопросы языкового сознания: материалы Международной научно-практической конференции 25–26 ноября 2010 г. – Краснодар: Кубанский госуниверситет, 2011. – С. 141–142.
7. Зализняк А.А. Ключевые идеи русской языковой картины мира: сб. ст. / А.А. Зализняк, И.Б. Левонтина, А.Д. Шмелев. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – 544 с. – (Язык, Семиотика. Культура).
8. Исаева Л.А. Индивидуально-авторская концептуализация как процесс и его результаты / Л.А. Исаева, С.Г. Буданова // Когнитивная лингвистика и вопросы языкового сознания: материалы Международной научно-практической конференции 25–26 ноября 2010 г. – Краснодар: Кубанский госуниверситет, 2011. – С. 142–144.

9. Казначеев С.М. Проблема стиля в творчестве Роберта Музиля // Филологические науки. – 1996. – № 5. – С. 25–35.
10. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
11. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту : навч. посіб. для студ. старших курсів факульт. англ. мови / В.А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
12. Левіщенко М.С. Концептуальні доміанти англомовного вікторіанського дискурсу та його концептосфера / М.С. Левіщенко // Вісник Житомирського державного університету. – 2009. – Вип. 45. – С. 189–193.
13. Підгорна А. Авторська модель світу як одна із форм реалізації індивідуальної концептуальної картини світу (на матеріалі творів сестер Бронте) / А. Підгорна // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2009. – Вип. 81 (3). – С. 389–391.
14. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики : монографія / А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008.
15. Фокина Ю.М. Специфика репрезентации индивидуально-авторской концептосферы в рассказах А.П. Чехова и Дж. Джойса / Ю.М. Фокина // Гуманитарные исследования: Журнал фундаментальных и прикладных исследований. – Астрахань : Астраханский университет. – 2009. – № 3 (31). – С. 194–202.
16. Фоменко Е.Г. Типологическое в идиостиле Джеймса Джойса : монография / Е.Г. Фоменко. – Запорожье : ЗГУ, 2004. – 329 с.
17. Dawidowski Ch. Die Musilsche Moderne als literarisches Feld / Ch. Dawidowski // Musil an der Schwelle zum 21. Jahrhundert: Internationales Kolloquium – Saarbrücken 2001. – Peter Lang AG, Europäischer Verlag der Wissenschaften. – Bern, 2005. – S. 139–152.
18. Hilscher E. Poetische Weltbilder / E. Hilscher. – Berlin : Der Morgen, 1977. – 250 s.
19. Musil R. Ausgewählte Prosa / R. Musil. – M. : Progreß, 1980. – 390 s.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2013.

Плаксина И.Ю. Базовые концепты в триптихе Р. Музиля “Drei Frauen”

В статье рассматривается понятие базовых концептов в национальной концептосфере и в художественном тексте, исследуются методы их определения и рассматриваются базовые концепты в идиостиле Р. Музиля на примере трех близких по тематике новелл. Базовые концепты в индивидуально-авторском развитии представляют оппозиции.

Ключевые слова: художественный текст, базовый концепт, идиостиль, авторский концепт, когнитивная лингвистика.

Plaksina I. Base concepts in the triptych of R. Musil “Drei Frauen”

The article studies base concepts in the national conceptual sphere; it advances methods of identifying base concepts in R. Musil's idiosstyle based on his three thematically similar novels. The problem of the base concepts isn't enough developed in the researches of the cognitive linguistics and the cultural linguistics, where this phenomenon has different names: base concepts, key concepts, key-words of the culture, conceptual dominants, cultural dominants, cultural constants. The same situation is in the researches of the base concepts in the literary text. the base concepts built in the literary text the core of the author's worldview, the peculiarities of the world perception of the author can be learnt with its help. The base concepts are found in the literary text by means of the following measures: the head-line of the text and related keywords must be learnt, the frequency of the representatives of the concept is learnt, and that is the reiterations, the iterations of the content, the derivation, and the synonymy. The main method to identify the base concepts is to find the key-words and their synonyms and to define their meaning. In every text the base concepts are the same. From our research, the author's concepts of Musil are developed in oppositions.

Key words: literary text, base concepts, individual style, author's concepts, cognitive linguistics.